

Week 21 – Nieuwezijds Huiszittenhuis Prinsengracht 235-237

In de tijd dat er nog slechts 'n enkele parochie in Amsterdam was, hadden de huiszittenmeesters hun administratie in de Oude Kerk. Ook de uitdelingen vonden in de Oude Kerk plaats. Toen rond 1400 de parochie in tweeën gedeeld werd, verhuisde de uitdeling voor de huiszittende armen aan de Nieuwe Zijde naar de Nieuwe Kerk. In later tijd splitsten ook de regentencolleges in Oude en Nieuwe Zijde en kregen een afzonderlijke zetel, voor hun kantoor en voor hun archief. Na de Alteratie werd de armenzorg losgekoppeld van de kerk en een zaak voor de stedelijke overheid. In chique termen: de parochiale armenzorg maakte plaats voor diaconale armenzorg. De uitdelingen bleven voorlopig vanuit beide kerken plaatsvinden. Het turfpakhuis en de bakkerij voor de huiszittenmeesters van de Oude Zijde werden in 1610 gevestigd op een erf op de hoek van de

Leprozensgracht, nu Waterlooplein. In 1655 kregen de regenten daar ook een groot gebouw met kantoor en regentenkamer ter beschikking. De huiszittenmeesters van de Nieuwe Zijde kregen in 1614 van de stad een erf toegewezen op de Prinsengracht, ten noorden van de Leliegracht. Daarop bouwden zij een bakkerij en een turfpakhuis. Zij bleven 'kantoor houden' in de Nieuwe Kerk, totdat in 1645 de fatale brand in die kerk aanleiding gaf tot het stichten van een huis naast het perceel op de Prinsengracht. Voorbereidend daarop werden drie pakhuizen 229-233) gekocht. Het nieuwe Huiszittenhuis werd in 1649 voltooid en op 20 december van dat jaar vond er de eerste uitdeling plaats. De bakkerij werd in 1690 geheel vernieuwd en het turfpakhuis werd naar elders in de stad verplaatst. Omstreeks 1762 begon de grote uitdeelplaats te verzakken en werd opnieuw onderheid en hersteld. Gelijktijdig werd de grote boterkelder verder uitgediept.

Boven: Het Nieuwezijds Huiszittenhuis aan de Prinsengracht ná 1649.

Links: Het uitdeelhuisje is alles dat nog resteert. In het fronton het koggeschip.

Het aantal geregistreerde armen wisselde per jaargetijde en was in de winter tot zes maal zo groot. Dat was aanvankelijk ook de reden waarom de bedeling alleen in de wintermaanden plaatsvond, van Kerstmis tot Pasen. Noodgedwongen werd dat later het hele jaar door, alleen met wisselende hoeveelheden.

Door de spectaculaire groei van Amsterdam in de 17de eeuw vergde de armenzorg enorme inspanning en aanpassingsvermogen. Dat maakte men zich met veel vallen en opstaan eigen. Daarna was onze zorg dermate goed dat uit heel Europa studiegroepen uitgezonden werden om de organisatie in Amsterdam te bestuderen.

*Boven: Een van de vier natuurstenen reliëfs boven de ingangen van het Huiszittenhuis die zich nu in het Rijksmuseum bevinden: inschrijving der armen
Rechts: Broodmunten, zoals die uitgedeeld werden aan geregistreerde armen.*

Tijdens de Bataafse Republiek en de Franse overheersing (1795-1813) is het systeem van zorgverlening verder geprofessionaliseerd, in de zin dat het karakter van burgerinitiatief vervangen werd door overheidsbemoeiing volgens strikte normen die voor iedereen in de stad golden. Het beleid werd uitgevoerd door ambtenaren. De tweedeling over oude en Nieuwe Zijde werd opgeheven. De administratie werd samengevoegd in het gebouw aan de Prinsengracht¹. De armenzorg heeft daarna in het Koninkrijk der Nederlanden globaal volgens dezelfde regels tot en met 1870 vanuit dit gebouw dienst gedaan². In 1848 vonden op deze plaats de eerste zittingen van de Spaarbank voor de Stad Amsterdam plaats. Daarmee koos de bank bewust voor de plaats waar haar klanten toch al zouden zijn. Op deze zelfde plek, schuin tegenover de Noordermarkt, is in 1873 de bekende brandweerkazerne gekomen. De drie pakhuizen 229-233 werden in 1938 afgebroken om plaats te maken voor de manufacturengroothandel 'Nederland'.

- 1 Bij besluit van 10 november 1808, werden de Regenten-Colleges van beide Huiszittenhuizen ontbonden, en werd het college van de Huiszitten-Stadsarmen geïnstalleerd.*
- 2 Op 1 januari 1871 trad de nieuwe verordening op het Openbaar Armbestuur in werking en gelijktijdig werd het college van Regenten der Huiszittende Stadsarmen opgeheven.*

Dat we over de zorg voor huiszittende armen het een en ander weten, is te danken aan de bewaard gebleven administratie van die van de Oude Zijde. Oppervlakkig bekeken, lijkt het daardoor dat die voor de Nieuwe Zijde niet zoveel te betekenen had, maar dat is niet waar. Sterker nog, die was zelfs omvangrijker en is ook langer nodig geweest. De administratie ging echter in de eerder vermelde brand in de Nieuwe Kerk verloren en is sindsdien incompleet. Lees over de archieven van de Huiszittenhuizen in het [Amsterdamse Stadsarchief](#).

Onder: Het college van regenten van het Nieuwezijds Huiszittenhuis.

Armenzorg omvatte veel meer dan uitdelingen aan huiszittende armen. Ook weduwen- en wezenzorg viel daaronder. De Aalmoezeniers-weeshuizen vormden een aparte groep, evenals de weduvenhoven (Karthuizerstraat, maar vaak ook particulier geregeld), krankzinnigengesticht (Dolhuys, Buitengasthuis) en oude mannen- en vrouwengestichten (Oudemanhuis, Roetersstraat). Ook werkhuisen als het Rasphuis, het Spinhuis en het Willige Werkhuis werden op gelijke wijze door zelfstandig opererende regentencolleges begeleid. Deze georganiseerde armenzorg was niet voor iedere inwoner van de stad toegankelijk. Om te beginnen was die bedoeld voor reeds langdurig gevestigde burgers. De grote legers zeelieden en dienstboden komen niet in de lijsten van geregistreerden voor. Ook die verbleven (soms) langdurig in de stad en hun groepen beliepen in de toptijd tot 10.000 zielen. Daar werd wel op toegezien, maar die vielen, als ze zonder werk kwamen, onder speciale bestrijders van bedelarij en prostitutie en verdwenen via justitie in de werkhuisen of werden verbannen. Verder was Amsterdam uitermate tolerant, iedereen van goede wil en met een goed paar handen was welkom, maar alleen gereformeerden konden rekenen op zorg als het eens misging. Achtereenvolgens kwamen grote groepen joden, lutheranen, doopsgezinden en hugenoten naar de Republiek omdat de vrijheid van godsdienst tot de uithoeken van Europa en verder werd rondgebazuid. Ze kregen echter te verstaan dat zij niet tot last mochten komen van de gereformeerde gemeenschap en hun eigen zorg moesten organiseren én betalen. Dat gold ook voor de katholieken die in de stad bleven wonen. Het Maagdenhuis is er een uitstekend voorbeeld van. Voor al deze groepen gold dat ze mochten geloven wat ze wilden, maar hun kerken mochten er niet als een kerk uitzien. Speciaal voor de katholieken bedoeld, was de regel dat de straat voor geloofsuitingen taboe was. Maar dit terzijde.

Aalmoezenier, hij die de aalmoezen uitdeelt, is een term die het meest in de katholieke armenzorg voorkomt. De term werd daarvoor echter al voor de armenzorg vanuit vorstelijke hoven gebruikt en tijdens de Republiek ook in de protestantse armenzorg gebezigd. De indruk bestaat dat de steenrijke regenten uiteindelijk toch een vergoeding kregen.

Brandweerkazerne

Op 15 augustus 1874 ging de beroepsbrandweer van start in Amsterdam. Daarvoor werd de brandbestrijding door 'dienstplichtigen' uitgevoerd en dat tot grote ontevredenheid. Dat kon professioneler met geoefend personeel in vaste dienst! Het brandweerkorps werd georganiseerd in drie hoofdwachten, drie hulpwachten, drie observatieposten en 128 'brandschellen' her en der aan gebouwen in de stad. Eén van die hoofdwachten werd op de Prinsengracht gevestigd, op de plaats van het voormalige Huiszittenhuis. Dat was in 1873-1874 door stadsarchitect Willem Springer verbouwd, wat neerkwam op het opnieuw opbouwen van de kazerne op de fundamenten van het huiszittenhuis. Zelfs de indeling van de plattegrond was nagenoeg dezelfde als voorheen.

De brandweer bediende zich van drie stoomspuiten, in elke hoofdwacht één. Die werden aanvankelijk door paarden getrokken, maar in de 20ste eeuw kwamen er ook zelfstandig rijdende stoomspuiten. Dan waren er drie (handbediende) spuiten 1e klasse, die door paarden werden getrokken. De spuiten 2e en 3e klasse werden door manschappen voortgetrokken naar de brand, een klus die nogal wat lichaamskracht vergde.

Er bestond bij sommige lieden weerzin tegen de beroepsbrandweer en het werk werd in het begin regelmatig gesaboteerd, bijvoorbeeld door het doorsnijden van slangen. Er waren een paar spectaculaire blussingen en redding van mensenlevens nodig om de mening van het publiek te laten omslaan.

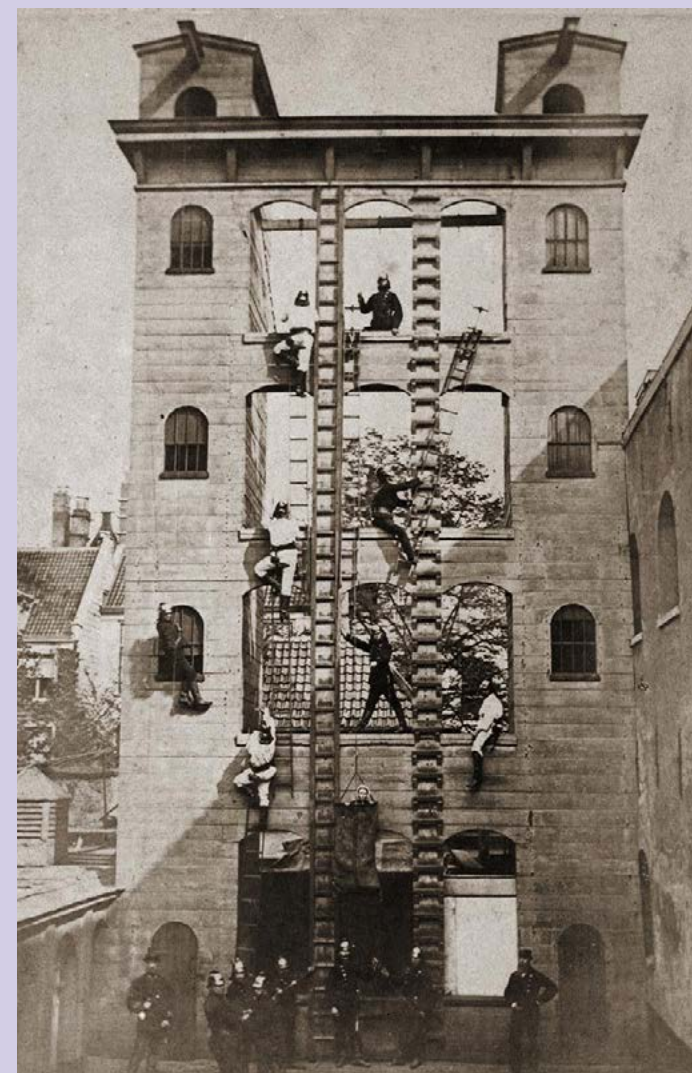

In de loop der jaren, als gevolg van twee annexaties in 1897 en 1921, kwamen er nieuwe brandposten bij, andere verhuisden naar geschiktere plekken, maar de Prinsengracht bleef een spil in het steeds fijnmaziger wordende net van brandposten. In 1979, ruim een eeuw na de start, besloot de korpsleiding een nieuwe kazerne te bouwen op de Marnixstraat, hoek Rozengracht. Daar werd de voormalige school afgebroken, waarin de eerste versie van het NINT gehuisvest was geweest. Omdat de Prinsengracht veel te smal was voor het moderne materieel verhuisde de kazerne zelfs eerst nog naar een noodgebouw aan het Eerste Marnixplantsoen. De leegstaande oude kazerne werd meteen gekraakt. De 24 bewoners onderhandelden met de Gemeente over het behoud van de locatie als alternatief woon-/werkgebouw. Woningstichting Lieven de

Key zou het pand verbouwen tot acceptabele units, maar tijdens de bouw kwam het ene na het andere euvel aan het licht en werd tijdens de bouw de begroting al overschreden. In 1987 trok de Gemeente de stekker uit het project en liet het in 1988 afbreken. In de plaats is een woongebouw met 33 HAT-eenheden gekomen.

*Vorige pagina:
De nieuwe kazerne in 1874 en rechts een stoomspuit
Rechts de houten oefentoren op het achtererf, die later vervangen werd door een gemetselde.
Links een handbediende brandspuit die ook door manschappen voortgetrokken werd.*

Deze weekaflevering kwam tot stand dankzij bijdragen van Anneke Huijser, Robert Raat en niet te vergeten het artikel over de brandweer van Jan Wagener in Ons Amsterdam jg. 40 (1988),